

MATERIAŁY ZACHODNIOPOMORSKIE

Nowa Seria

tom XI
2014

zeszyt 1
Archeologia

ROCZNIK NAUKOWY MUZEUM NARODOWEGO W SZCZECINIE
Szczecin 2015

Redaktor
Anna B. Kowalska

Sekretarz redakcji
Bartłomiej Rogalski

Członkowie redakcji
Krzysztof Kowalski, Dorota Kozłowska, Rafał Makala

Rada Naukowa
dr hab. prof. UJ Wojciech Blajer, prof. dr hab. Aleksander Bursche,
prof. dr hab. Wojciech Dzieduszycki, prof. dr Hauke Jöns,
dr hab. prof. UW Joanna Kalaga, dr hab. prof. UG Henryk Machajewski,
dr Dmitrij Osipov, dr hab. prof. UW Tomasz Płonka

Recenzenci
dr Justyna Baron, dr Eugeniusz Cnotliwy, dr hab. Andrzej Janowski,
dr hab. prof. PAN Michał Kara, dr hab. prof. UAM Andrzej Michałowski

Tłumaczenie
Tomasz Borkowski, Michał Adamczyk

Proofreading
Agnes Kerrigan

Redakcja wydawnicza
Barbara Maria Kownacka, Marcelina Lechicka-Dziel

Projekt okładki
Waldemar Wojciechowski

Skład i druk
XPRESS Sp. z o.o.

Adres redakcji
Muzeum Narodowe w Szczecinie
70-561 Szczecin, ul. Staromłyńska 27
tel.: 797 705 229, e-mail: mzp@muzeum.szczecin.pl
www.mzp.muzeum.szczecin.pl

Nakład 250 egz.

© Muzeum Narodowe w Szczecinie & Authors

ISSN 0076-5236

Szczecin 2015

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

- Marta Chmiel-Chrzanowska, Michał Adamczyk
O śmierci bez przesady. Próba zastosowania podejścia technologicznego
w archeologicznych badaniach nad śmiercią 7
On death with no exaggeration. A technological approach to the study of death. Summary 31

- Justyna Żychlińska
Transformacja ciała ludzkiego jako wyraz świadomości i istnienia duchowości
w kulturze łużyckiej 33
The transformation of the human body as an expression
of the existence of consciousness and spirituality in the Lusatian Culture. Summary 44

- Kinga Zamelska-Monczak
Wczesnośredniowieczne grzebień z Santoka 45
Early medieval combs from Santok. Summary 91

- Eugeniusz Cnotliwy
W sprawie budownictwa we wczesnośredniowiecznym Wolinie 93
Construction in early medieval Wolin. Summary 106

- Antoni Porzeziński
„Importowane” naczynia typu Tornow i Gross Raden
na stanowiskach 2 i 2a w Cedyni, woj. zachodniopomorskie 107
“Imported” vessels of the Tornow and Gross Raden type
on sites 2 and 2a in Cedynia, West Pomeranian Voivodeship. Summary 121

- Kamil Kajkowski, Piotr N. Kotowicz
Zapomniany wczesnośredniowieczny pochówek łodziowy ze Szczecina 123
A forgotten early medieval boat burial from Szczecin. Summary 136

ODKRYCIA

- Bartłomiej Rogalski
Weryfikacyjno-rozpoznawcze badania sondażowe cmentarzyska
ze starszego i młodszego okresu przedrzymskiego w m. Modrzewo, gm. Suchań,
pow. stargardzki, stanowisko 6 (AZP 33-13/33) 137
Verification and reconnaissance test excavations on a burial ground from the older and younger
pre-Roman period in Modrzewo, Suchań commune, Stargard district, site 6 (AZP 33-13/33) 137

- Bartłomiej Rogalski
Archeologiczne badania sondażowe na cmentarzysku
z okresu wpływów rzymskich w Starych Łysogórkach, gm. Mieszkowice,
pow. gryfiński, stanowisko 5 (AZP 43-03/7) 145
Archaeological test excavations on the burial ground from the Roman period
in Stare Łysogórki, Mieszkowice commune, Gryfino district, site 5 (AZP 43-03/7) 145

Aleksander Bursche, Bartłomiej Rogalski Badania wykopaliskowe w Suchaniu, pow. stargardzki, stanowisko 18 (AZP 33-13/32) w latach 2013–2014 Excavations in Suchań, Suchań commune, Stargard district, site 18 in 2013–2014	151
Andrzej Kuczkowski, Dorota Malarczyk Znalezisko wczesnoabbasydzkiego dirhama w Trzebiatowie, pow. gryficki Find of an early Abbasid dirham from Trzebiatów, Gryfice district	161
Andrzej Kuczkowski Naczynie z wczesnośredniowiecznego depozytu srebrnego (?) z okolic Darłowa, pow. sławieński A vessel from an early medieval silver hoard (?) from the area of Darłowo, Sławno district	165
Martina Karle, Anna B. Kowalska, Sebastian Messal Badania nieinwazyjne przeprowadzone w 2014 roku w pobliżu grodów w Bardach i Świelubiu, pow. kołobrzeski Non-invasive research conducted in 2014 in the area of strongholds in Bardy and Świelubie, Kołobrzeg district	169
Magdalena Szymczyk Średniowieczna szachownica na portalu kolegiaty św. Jana Chrzciciela w Myśliborzu, pow. myśliborski Medieval chequered pattern on the portal of the Collegiate Church of St John the Baptist in Myślibórz, Myślibórz district	175
Andrzej Kuczkowski Średniowieczny topór żelazny z okolic Świdwina, pow. świdwiński Medieval iron axe from the area of Świdwin, Świdwin district	181
RECENZJE I OMÓWIENIA	
Paulina Romanowicz <i>Klasztor premonstratensów w Białobokach. Archeologia i historia</i> , red. Marian Rębkowski, Felix Biermann, Szczecin 2015	185
Ewa Górkiewicz <i>Dzieje Stepnicy</i> , red. Radosław Gaziński, Ewa Gwiazdowska, Maciej Szukała, Ryszard Techman, Szczecin 2014	187
Ewa Górkiewicz <i>Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej.</i> <i>Spółeczeństwo, gospodarka, ideologia</i> , red. Krystian Chrzan, Krzysztof Czaplą, Sławomir Moździoch, Wrocław–Głogów 2014	189

Anna B. Kowalska <i>Wolin wczesnośredniowieczny, część 2, red. Błażej Stanisławski,</i> Władysław Filipowiak, Warszawa 2014. <i>Origines Polonorum, t. 7</i>	191
Bartłomiej Rogalski <i>Epoka brązu i wczesna epoka żelaza na Pomorzu. Z najnowszych badań i odkryć,</i> red. Mirosław Fudziński, Gdańsk 2015	193
Anna B. Kowalska <i>The Island in Żółte on Lake Żarańskie. Early medieval Gateway into West Pomerania,</i> red. Wojciech Chudziak, Ryszard Kaźmierczak, Toruń 2014	195
Agnieszka Kowalówka Piotr N. Kotowicz, <i>Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł,</i> Rzeszów 2014. <i>Collectio Archaeologica Ressoviensis, t. 30</i>	197
Agnieszka Kowalówka Piotr Piętkowski, <i>Biskupstwo pomorskie jako początek biskupstwa kamińskiego,</i> Wrocław 2015	199
Agnieszka Kowalówka <i>Civitas Cedene. Studia i materiały do dziejów Cedyni,</i> t. 1, red. Paweł Migdalski, Cedynia 2014	201
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2013 rok. Suplement	203
Indeks nazw geograficznych za 2013 rok. Suplement	207
Marta Kurzyńska Materiały do bibliografii archeologii Pomorza Zachodniego za 2014 rok	209
Indeks nazw geograficznych za 2014 rok	249
KRONIKA	
Anna B. Kowalska <i>Civitas et urbs Szczecin. Projekt naukowy realizowany w Dziale Archeologii</i> Muzeum Narodowego w Szczecinie w latach 2012–2014	253
Krzysztof Kowalski <i>Archeologia Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie</i>	259

Agnieszka Kowalówka	
<i>Polska około roku 1000. Gniezno pierwszą stolicą oraz Pomorze u progu chrześcijaństwa.</i>	
Wystawy czasowe	265
Izabela Sukiennicka	
<i>Skarby z okolic Suchania. Wystawa czasowa .....</i>	269
Paweł Migdalski	
Sprawozdanie z działalności naukowo-edukacyjnej	
Stowarzyszenia Historyczno-Kulturalnego „Terra Incognita” za 2014 rok	277
Maria Danuta Wołągiewicz	
Początki w Szczecinie. Pamięci Ryszarda Wołągiewicza (19.06.1933–14.01.1994)	285

Marta Chmiel-Chrzanowska, Michał Adamczyk

**O śmierci bez przesady.
Próba zastosowania podejścia technologicznego
w archeologicznych badaniach nad śmiercią
On death with no exaggeration.
A technological approach to the study of death**

*Nie ma takiego życia, / które choć przez chwilę / nie byłoby nieśmiertelne. /
Śmierć / zawsze o tę chwilę przybywa spóźniona.
Wisława Szymborska, O śmierci bez przesady*

Abstract: The paper focuses on death and its place in archaeology. It summarises the different approaches in interdisciplinary research. The main point is a proposal of a new research method, based on the concepts of *chaîne opératoire* and *schéma opératoire*. This technological approach is presented using the example of six Wielbarkian graves. The authors developed a standardized form, which could be used for the description and analysis of a wide range of phenomenon related to mortuary practises in the past.

Keywords: archaeological theory, archaeology of death, technological research, Wielbark Culture

Słowa kluczowe: teoria archeologii, archeologia śmierci, badania technologiczne, kultura wielbarska

Śmierć zawsze była zjawiskiem obecnym w życiu człowieka, istotnym dla poczucia tożsamości całych społeczności. Lęk przed utratą życia, cierpienie, jakie się z tym zwykle łączyło, a także absolutna powszechność prowadziły ludzi do konieczności tłumaczenia tego zjawiska. Z biegiem czasu znaczenie śmierci ewoluowało, często stanowiąc jeden z centralnych elementów kultury.

Śmierć jest podstawowym zjawiskiem, którego manifestacje kulturowe pozwalają wnioskować na temat przeszłości człowieka. Przez jej pryzmat

prowadzimy rozważania o tym, w jaki sposób ludzie żyli. W jednej ze swoich prac, pisząc o historii ludzi z perspektywy śmierci, Michele Vovelle (2010) stwierdził, że historia śmierci ukazuje nam szczególnie zdeformowany obraz ludzi, a znaczenia tego odbicia pozostają do rozszyfrowania. Opinia ta doskonale oddaje miejsce i perspektywę, jaką narzuca archeologom interpretacja życia ludzkiego poprzez krzywe zwierciadło śmierci. Z drugiej strony, z racji tego, że śmierć towarzyszy człowiekowi od początku jego istnienia, pozostawia czytelne ślady archeologiczne, staje się zatem doskonałą „materią” do prowadzenia rozważań na temat życia przeszłych społeczności. Dlatego też jest ona i zarazem nie jest centralnym motywem w badaniach archeologicznych.

W niniejszym artykule chcielibyśmy zastanowić się nad możliwością wykorzystania w badaniach nad śmiercią analizy technologicznej (tzw. łańcucha i schematu operacji), dzięki której pewne działania analityczne można usystematyzować. Jest to swego rodzaju eksperyment myślowy, którego wartość chcielibyśmy sprawdzić. Założyliśmy, że umieranie jest procesem mającym wydźwięk kulturowy. Jako proces powiązany z kulturą w naszych rozważaniach śmierć składać się będzie z różnych stadiów, mogących podlegać analizom technologicznym. Istotne będzie także poszukiwanie znaczeń kulturowych, które manifestowane będą w sferze eschatologicznej.

Śmierć jako zjawisko kulturowe

Wszystko, co żyje, musi kiedyś umrzeć. Śmierć postrzegana z tej perspektywy staje się zjawiskiem ponadczasowym i nieuniknionym. Dla człowieka śmierć stanowi przede wszystkim koniec obecnego życia. W naszych badaniach nie łączymy jej z taką definicją jak „zatrzymanie funkcji życiowych organizmu” (Thomas 2001, 9–10). Oznacza to, że w większości przypadków nie rozpatruje się jej w sensie biologicznym, a raczej z perspektywy straty kogoś lub czegoś albo generalnie zmiany. Umieranie ma przede wszystkim wymiar graniczny, w którym splatają się wiara i emocje – to one stanowią dla człowieka istotę śmierci (Kaczmarek 2009, 166). Zjawisko śmierci biologicznej jest pewnikiem, czynnikiem niezmiennym, ale czy śmierć z perspektywy kultury jest ostatecznością? Stosunek do niej i wyobrażenia związane z tym, co po niej następuje, ulega zmianie w czasie i przestrzeni. Śmierć w życiu każdej społeczności odgrywa rolę tak istotną, że dopuszcza się możliwość oceny kultury poprzez jej pryzmat (Vovelle 2010, 33).

Zgodnie z założeniami antropologii kultury śmierć należy rozpatrywać jako zjawisko rozgrywające się na trzech płaszczyznach:

- poziom rozgrywającej się akcji – udział w nim biorą zmarły oraz jego otoczenie, każdy odgrywa rolę, którą mu narzuca społeczeństwo. Akcja jest

- bardzo mocno zrytualizowana i uporządkowana. Takie zachowanie ma w sposób symboliczny umożliwić przeciwstawienie się śmierci;
- poziom praktyczny – obejmuje swoim zasięgiem wszystkie czynności, które wiązać można ze śmiercią, takie jak przygotowanie zmarłego i pochówku, dopełnienie we właściwy sposób towarzyszących pogrzebowi rytuałów;
  - poziom absolutu – na tym poziomie znajduje się ostateczny system odniesienia, którym mogą być bóg, społeczeństwo, *ego* czy też człowiek (por. Pearson 1999, 204; Pawlik 2002, 29–30).

W zależności od kultury poszczególne płaszczyzny podlegać będą przekształceniom i komplikacjom, nie istnieje bowiem jeden absolutny wzór śmierci. Reakcja społeczna na śmierć nie jest przypadkowa, lecz pełna ekspresji i znaczeniowo konstytuowana. W buddyzmie jest stanem przejściowym (Kania 1996, 1–4), w starożytnej Grecji przyjmowała spersonifikowaną postać Hadesa – boga umarłych (Parandowski 1992, 87–91). W wielu społecznościach nie była traktowana jak zjawisko pewne i naturalne dla każdego człowieka, w związku z tym każdorazowo nadawano jej znaczenie, tłumaczono na bieżąco, w zależności od okoliczności nastąpienia zgonu konkretnej osoby (Woźny 2002, 47).

Bezpośrednim przełożeniem koncepcji eschatologicznych na życie oraz materialną manifestacją były i wciąż są m.in. zwyczaje pogrzebowe, sposoby obchodzenia się z ciałem zmarłego. Były to realizowane według surowych norm praktyki, w których każdy najmniejszy element miał swoje miejsce, czas i znaczenie.

Chowaniu zwłok towarzyszą różne uczucia związane ze stratą, obawą itp., dlatego też człowiek od zawsze szukał sposobów uzasadnienia śmierci, wytłumaczenia tego, co się stało, i wyjaśnienia, co po niej nastąpi. W znanych nam kulturach funkcjonują dwa podstawowe mity związane ze śmiercią i życiem po niej: odrodzenia oraz koncepcja *alter ego*. Także one w sposób istotny warunkują formę i rodzaje odprawianych obrzędów, np. w wierzeniach greckich nie można dostać się do Hadesu bez obola, w buddyzmie nie można odrodzić się świadomie, jeśli nie przejdzie się do *bar-do*. Wiedza, instytucje i struktury społeczne, skutki, jakie z faktu zgonu wypływają dla społeczności zmarłego, wspólnie tworzą „teorię pogrzebową”. Można opisać ją jako zbiór praw porządkujących i normujących zachowania związane ze śmiercią (Pawlik 2002, 38).

Zasadniczo postawa wobec śmierci, mimo iż z perspektywy jednostki wydaje się długofalowa i niezmienna, podlega zmianom. Philippe Ariès twierdzi, że badacz zajmujący się problematyką śmierci narażony jest na dwa główne niebezpieczeństwa: z jednej strony aktualizm, który prowadzi do przenoszenia współczesnych wzorców na przeszłość, z drugiej zaś – hiperbolizację zmian zachodzących w postrzeganiu śmierci (Ariès 2007, 23).

Prawdziwym paradoksem w badaniach nad śmiercią jest fakt, że fizyczne szczątki człowieka pozwalają nam mówić o tym, w jaki sposób żył. Dlatego też studia z zakresu archeologii funeralnej są prowadzone nie tyle nad samą śmiercią, ile raczej nad życiem, które do niej doprowadziło. W związku z tym tak istotny staje się dla badaczy wzór percepcji śmierci (Woźny 2002, 45). W trakcie badań pochówków mamy do czynienia ze swego rodzaju „filtrem funeralnym”, w który zostały wtłoczone informacje na temat życia przeszłych społeczności. Istnieć mogło zapewne wiele sposobów postępowania ze zmarłymi, które w chwili obecnej nie są czytelne archeologicznie. Pogrzeb i wydarzenia mu towarzyszące to procesy nacechowane szeregiem znaczeń kulturowych. Ich przygotowanie mogło trwać niekiedy bardzo długo, a z uwagi na formę – nie przetrwać w materiale archeologicznym.

Przyczyn przeprowadzania obrzędów pogrzebowych jest zapewne nieskończenie wiele, mają one różną postać i w wielu przypadkach nakładają się na siebie. Wśród nich trzy występują najczęściej: chęć ochrony się przed zmarłym lub też chęć zatrzymania zmarłego, a także podkreślenie statusu pochowanej osoby (Wawrzyniuk 2002, 75). Stąd w literaturze przedmiotu stosuje się trzy zasadnicze interpretacje oparte na metaforach rezurekcji, mocy rezurekcyjnej oraz społecznym prestiżu. Odmienne rodzaje kultury materialnej i strefy ludzkiej działalności mogą pochodzić z przekształceń tej samej struktury. W konsekwencji pochówek powinien być traktowany jako manifestacja wielu znaczeń tej samej kultury.

Specyfika śmierci jako zjawiska kulturowego daje znaczne możliwości badawcze, chociaż niesie ze sobą poważne ograniczenia. Dlatego tak istotne staje się rozwijanie metod analizy tej kategorii źródeł archeologicznych, przy uwzględnieniu całej jej specyfiki kulturowej.

Analiza technologiczna w badaniach nad śmiercią

Podstawowym postulatem archeologii niezmiennie pozostaje interdyscyplinarność, jednak różni autorzy traktują ją bardziej lub mniej dosłownie. W efekcie publikowane są prace skupiające się zarówno na wymiarze biologicznym umierania, np. analizy antropologiczne (np. Larsen 2002; Piontek 2006), jak i na aspekcie kulturowym, związane z analizą obrządku pogrzebowego, koncepcji eschatologicznych (np. Chapman, Kinnes, Randsborg 1981; Pearson 1999; Woźny 2000). Zakres metod wykorzystywanych w archeologii śmierci jest ogromny, tym niemniej wydaje się, że pewne zjawiska dotyczące kulturowego wymiaru śmierci wciąż są trudne do zbadania w przypadku społeczności pradziejowych.

Pewnym niekonwencjonalnym podejściem w analizach z zakresu archeologii funeralnej może być spojrzenie na nią jako na wieloetapowy proces, składający

się z odrębnych stadiów, między którymi zachodzą określone relacje. Przydatne mogą być tu zwłaszcza metody wykorzystywane w badaniach nad krzemieniarstwem pradziejowym. W przypadku wytwórczości narzędzi z krzemienia bryła poddawana jest procesowi redukcji. Poszczególne sekwencje redukcji mogą się od siebie różnić, jednak zawsze w procesie obecne są takie etapy, jak przygotowanie bryły, eksploatacja i produkcja narzędzi. Z tego punktu widzenia ważna jest obecność i kolejność wykonywania różnego rodzaju czynności. Mają one rangę „ogniw”, stąd samo podejście teoretyczne André Leroi-Gourhan (1943; 1945; 1964; 1965; zob. też Adouze 2002, 286–288) nazywał „łańcuchem operacji” (fr. *chaîne opératoire*). Jest to metoda analityczna, w której poszczególne artefakty zyskują kontekst technologiczny oraz chronologiczny. Na podstawie analizy technologicznej konstruowany jest schemat operacji (fr. *schéma opératoire*), będący interpretacją badanej sekwencji (Inizian et al. 1999, 15–16). W pewnym sensie analizy technologiczne stosowane w badaniach nad krzemieniarstwem (ale także nad wytwórczością narzędzi z kości i poroża czy produkcją naczyń ceramicznych) mogą znaleźć zastosowanie w badaniach nad śmiercią, przy wykorzystaniu podobnych technik i schematów myślowych.

Perspektywa technologiczna pozwala zobrazować dane zagadnienia szerzej niż za pomocą tradycyjnych metod badawczych. Przede wszystkim płynące z niej informacje mają charakter jakościowy, co pozwala porównywać ze sobą różne, choć mieszczące się w tej samej kategorii zjawiska. Jest to szczególnie istotne, gdy mowa o zjawiskach nacechowanych symboliką, np. śmierci.

Istotne w tym kontekście są też pojęcia wiedzy (ang. *knowledge*), oznaczającej teoretyczną znajomość danego procesu, oraz umiejętności (ang. *know-how*), będące wyrazem doświadczenia i praktyki wytwórcy. O ile jednak w badaniach nad artefaktami oba te elementy są równorzędnie brane pod uwagę, w badaniach funeralnych powinniśmy skupić się na wiedzy. To ona bowiem jest „nośnikiem” tradycji pogrzebowych, odpowiada zatem wycinkowi kultury łączonemu ze śmiercią.

Pochówek ujęty w ramach łańcucha i schematu operacji

Analizując pochówek z perspektywy technologicznej, podobnie jak w przypadku analizy wytwarzania narzędzi krzemiennych, niezbędne jest rozpisanie poszczególnych ogniw, które potencjalnie składać się będą na łańcuch operacji. Pełen zakres powinien obejmować nie tylko czynności dotyczące samego pogrzebu, ale także całego okresu od śmierci (wliczając w to jej okoliczności) po rytuały związane z zachowaniem pamięci o zmarłym przez daną społeczność (zob. Thomas 2001). Jednakże nasze możliwości analityczne i interpretacyjne są ograniczone, nigdy bowiem nie będziemy dysponować pełnym zestawem informacji dotyczącym koncepcji eschatologicznych oraz ich praktycznego wymiaru w postaci obrządku pogrzebowego.

Jednym z celów pochówku, silnie nacechowanym wpływami kultury, jest usunięcie zwłok, czyli namacalnego dowodu śmierci, zapobieganie procesom związanym z rozkładami mającym miejsce w ciele zmarłego już kilka minut po śmierci (Thomas 2001, 10–27; Nilsson Stutz 2010, 34). Oczywiście jest to pewne uproszczenie, bowiem każda forma obrządku ma swoje uzasadnienie kulturowe i jest surowo ograniczona poprzez nakazy i zakazy, których muszą przestrzegać żywi, aby dopełnić swoich powinności związanych z przegnaniem / odprowadzeniem / usunięciem zmarłego. Konieczne jest odprawienie rytuałów, których niedopełnienie mogłoby uniemożliwić zmarłemu życie w innym świecie, a na żywych sprowadzić gniew zmarłych. Rytuał jest tutaj czymś, co można określić „religią w akcji”, fizyczną manifestacją wierzeń (Cohen 2002). Bazując na analogiach etnologicznych, wydaje się, że proces śmierci i związanych z nią manifestacji kulturowych podzielić można na pięć głównych stadiów (Thomas 2001):

- okoliczności śmierci, konanie, moment śmierci;
- przygotowanie pogrzebu / oczekiwanie na pogrzeb;
- pogrzeb;
- czynności i rytuały, jakich dokonuje się tuż po pogrzebie;
- zachowania związane z utrzymaniem pamięci po zmarłym.

Z uwagi na specyfikę danych bazowych, jakimi są źródła archeologiczne, nie zawsze w analizie możliwe jest uchwycenie wszystkich stadiów. Warto także podkreślić, że w przypadku różnych kultur, w zależności od wierzeń i okoliczności, niektóre mogły być pomijane.

Do przetestowania metody technologicznej na gruncie archeologii funeralnej postanowiliśmy wykorzystać groby szkieletowe. Obrządek szkieletowy pojawiał się wielokrotnie w przeszłości, a wraz z nim szereg określonych zachowań, które do dziś mogą być czytelne w materiałach archeologicznych.

Przygotowanie pochówku szkieletowego mogło trwać niekiedy bardzo długo. W wielu znanych nam kulturach zmarłego rytualnie myto, odpowiednio ubierano, nierzadko wystawiano na pokaz (Thomas 2001). Przed samym złożeniem ciała w ziemi rozgrywało się swoiste przedstawienie teatralne pełne symboli i znaczeń, i najczęściej – choć nie zawsze – nic nie mogło być przypadkowe. Rytuały związane z przygotowaniem zmarłego miały i wciąż mają ogromne znaczenie dla samego aktu przygotowania grobu. Długość, szerokość i głębokość jamy grobowej mogą w sposób istotny korelować z wiekiem, płcią kulturową oraz statusem zmarłego. Także kształt jamy może być odbiciem określonych zachowań żywych, statusu pochowanej osoby oraz całej gamy symboli mających znaczenie w kontekście życia pośmiertnego (Pearson 1999, 5).

Zgodnie z proponowaną metodą podstawowymi etapami tworzenia pochówku w przypadku inhumacji są: wybór miejsca, w którym ma powstać grób,

kopanie jamy grobowej, złożenie zwłok, złożenie darów grobowych, zasypanie jamy, manifestacja pochówku na powierzchni. Należy jednak zaznaczyć, że kolejność tych czynności może być różna, a niektóre z nich mogły być pomijane lub powtarzane. Co więcej, w zależności od wierzeń i tradycji danej społeczności lub też okoliczności śmierci bądź statusu zmarłego, sam proces pochówku może być skrócony do niezbędnego minimum lub znacznie rozciągnięty w czasie (np. do momentu pełnej mineralizacji zwłok). Dlatego też niezbędnym narzędziem wydaje się odpowiedni formularz pytań odnoszących się do poszczególnych etapów pochówku. Na potrzeby niniejszego tekstu chcielibyśmy zaproponować kwestionariusz przedstawiony w tabeli 1.

Zaprezentowany zestaw pytań przygotowany został na wzór tzw. klasyfikacji dynamicznej stworzonej przez Romualda Schilda, Marię Marczak i Halinę Królik (1975), a następnie rozwijanej i chętnie stosowanej przez archeologów skandynawskich do opisów i analiz materiałów krzemienych (np. Madsen 1992; Sørensen 2006). Poprzez wprowadzenie danych o pochówku do formularza następuje sprowadzenie poszczególnych czynności funeralnych do roli ogniw w łańcuchu operacji. Kolejnym etapem powinno być nadanie im kontekstu chronologicznego, który w formie graficznej można zobrazować jako macierz Harrisa. Uzyskany w ten sposób schemat operacji z jednej strony umożliwi porównywanie ze sobą różnych pochówków, z drugiej zaś, poprzez interpretację na tle kulturowym, daje możliwość odczytania jego znaczenia symbolicznego. W tym miejscu wypada także zaznaczyć, że poza samą koncepcją śmierci w danej społeczności ogromny wpływ na formę pochówku mogą mieć status zmarłego oraz okoliczności śmierci. Z tego względu zmuszeni jesteśmy brać pod uwagę możliwie szerokie spektrum zjawisk towarzyszących śmierci i pochówkowi.

Pochówki wielbarskie z Grzybnicy i Kowalewka.

Studium przypadku

W ramach niniejszego artykułu postanowiliśmy przetestować proponowaną metodę, analizując wybrane groby szkieletowe kultury wielbarskiej, pochodzące z cmentarzysk w Kowalewku, stan. 12 (Skorupka 2001), oraz w Grzybnicy, stan. 1 (Habuła, Wołagiewicz 2001). Stanowiska te zostały wyselekcjonowane z uwagi na wartość merytoryczną opracowań, co jest warunkiem niezbędnym powodzenia dalszych analiz.

Analizie poddano cztery groby z Kowalewka i dwa groby z Grzybnicy. Podstawowym kryterium doboru była jakość danych wejściowych: obecność określeń antropologicznych wieku i płci, stanu zachowania szkieletu, opisu pozycji zmarłego i relacji przestrzennych poszczególnych elementów inwentarza do zwłok. Ponadto wybrane zostały groby datowane na okresy B2a i B2b oraz jeden

grób ogólnie datowany na okres wpływów rzymskich. Dzięki temu metoda została przetestowana na próbie względnie równoczesowych pochówków.

Procedura badawcza

Pierwszym krokiem aplikacji metody było rozpisanie poszczególnych elementów pochówku i nadanie im rangi ogniów w łańcuchu operacji. Użyliśmy w tym celu formularza zaprezentowanego w tabeli 1, na podstawie którego stworzony został arkusz kalkulacyjny w programie Microsoft Excel. Dodatkowo poszczególne warianty zjawisk prezentowanych w tabeli zostały oznaczone numerami, gdzie 0 oznacza brak danego zjawiska. Kolejne numery zazwyczaj odpowiadały stopniowi komplikacji danego zjawiska, np. w podkategorii H2 – obecność kamieni w stropie jamy – cyfra 1 oznacza pojedynczy kamień, zaś 3 – bruk kamienny. W ten sposób otrzymaliśmy czytelny system zapisu danych, który w dalszej perspektywie (np. w badaniach dużych cmentarzysk, obrządku pogrzebowego w danym okresie) umożliwi grupowanie pochówków w klastry przy wykorzystaniu metod statystycznych na podstawie ich stopnia podobieństwa. Przykład zastosowanego klucza opisu oraz powstałego w efekcie arkusza kalkulacyjnego przedstawiają ryciny 1 i 2.

Kolejnym etapem analizy było rozrysowanie pochówków na podstawie opublikowanej dokumentacji. Na tym etapie poszczególne elementy oznaczyliśmy różnymi kolorami. Tym samym nadany został im kontekst chronologiczny oraz technologiczny.

Na koniec dla każdego pochówku skonstruowaliśmy macierz Harrisa, w której zostały uwzględnione wszystkie dostępne dane. Poszczególne komórki macierzy oznaczono kolorami, które odpowiadają tym użytym na rysunkach. Ponadto dodaliśmy komórki oznaczające zdarzenia, które:

- nie mają bezpośredniej manifestacji w źródłach materialnych, ale z całego kontekstu można wysnuć wnioski o ich obecności;
- odpowiadają przedmiotom zbyt małym, by przedstawić je na rysunku, lub nie zostały uwzględnione w publikacji źródłowej, ale zostały odnotowane w opisie;
- odpowiadają czynnościom, które dotyczą manipulacji zwłokami przed pochówkiem lub w jego trakcie.

Na rycinie 3 zaprezentowany został klucz, według którego macierze Harrisa dla poszczególnych grobów zostały przedstawione w formie graficznej. W ten sposób uzyskaliśmy schematy operacji, będące w świetle dostępnych danych materialnym odzwierciedleniem praktyk pogrzebowych. Na tym etapie dokonaliśmy też ich interpretacji w kontekście kulturowym. W efekcie otrzymaliśmy spójny system opisu i prezentowania pochówków, które następnie wraz z danymi statystycznymi będzie można wykorzystać do dalszych analiz.

Analiza

Grzybnica, grób 50 (ryc. 4)

Kobieta, *senilis*, chronologia: B2a

I. Wybór miejsca pochówku

IIa. Wykopanie jamy o wym. 270 × 80/95 cm, gł. 135 cm; orientacja NW

IIb i IIc. Ubranie zmarłej: strój składał się z szaty spiętej zapinkami (zachowały się resztki tkaniny), pasa oraz naszyjnika

III. Złożenie zwłok prawdopodobnie bezpośrednio na ziemi, brak informacji o ich pozycji

IVa. Złożenie kory drzew iglastych przy głowie

IVb. Złożenie kolb pałki wodnej przy głowie

V. Prawdopodobne obsypanie zwłok spalenizną

VI. Zasypanie grobu

VII. Budowa bruku kamiennego nad pochówkiem

VIII. Mineralizacja zwłok i procesy podepozycyjne

Konkluzja: czasochłonna sekwencja (budowa bruku), zastanawiające złożenie szczątków roślinnych przy głowie i obsypanie zwłok spalenizną. Z drugiej strony, wkładanie tego rodzaju przedmiotów do grobów mogło być dość powszechne, zaś fakt ich zaobserwowania w tym przypadku może wynikać z lokalnych warunków glebowych, wpływających na stan zachowania materiałów organicznych.

Grzybnica, grób 58 (ryc. 5)

Nieokreślony, *infans* II, chronologia: B2b

Ia. Budowa kręgu kamiennego (możliwe, że na długo przed pochówkiem)

Ib. Wybór miejsca pochówku

IIa. Wykopanie głębokiej (140 cm), prostokątnej jamy o wym. 170 × 70 cm; orientacja N

IIb. Ubranie zmarłego: strój składał się z szaty spiętej zapinkami i naszyjnika

III. Złożenie zwłok bezpośrednio na ziemi, na plecach, nogi zwrócone lekko na lewo (niedbałe ułożenie lub efekt procesów podepozycyjnych)

IV. Złożenie darów (przęślik)

V. Zasypanie jamy

VI. Budowa bruku kamiennego na powierzchni

VII. Mineralizacja zwłok i procesy podepozycyjne

Konkluzja: czasochłonna sekwencja (budowa bruku). Zastanawiające ulokowanie grobu w kręgu kamiennym i być może niedbałe ułożenie zwłok mogą sugerować ofiarę. Warto jednak zauważyć, że informacja o układzie zwłok pochodzi jedynie z opisu i należy ją traktować z rezerwą.

Kowalewko, grób 105 (ryc. 6)

Kobieta, *adultus*, chronologia: B2a

I. Wybór miejsca pochówku

IIa. Wykopanie prostokątnej jamy o wym. 255 × 90 cm, gł. 90 cm; orientacja N

IIb. Ubranie zmarłej: strój składał się z szaty spiętej zapinkami, pasa oraz bransolet, szpila mogła stanowić element fryzury

III. Złożenie zwłok bezpośrednio na ziemi, pozycja wyprostowana na plecach

IV. Zasypanie grobu; brak czytelnej manifestacji pochówku na powierzchni

V. Mineralizacja zwłok i procesy podepozycyjne

Konkluzja: bardzo prosta sekwencja. Wydaje się, że zarówno wyposażenie grobu, jak i schemat są typowe dla ludności kultury wielbarskiej.

Kowalewko, grób 117 (ryc. 7)

Kobieta, *adultus*, chronologia: OWR

I. Wybór miejsca pochówku

IIa. Wykopanie prostokątnej jamy o wym. 250 × 105 cm, gł. 95 cm; orientacja N

IIb. Ubranie zmarłej i złożenie w trumnie (być może jeszcze przed kopaniem jamy), pozycja na plecach, ręce wzdłuż tułowia; strój nie zawierał elementów metalowych

III. Złożenie trumny w grobie

IV. Zasypanie grobu

V. Ułożenie pięciu dużych kamieni na zasypanym grobie

VI. Mineralizacja zwłok i procesy podepozycyjne

Konkluzja: relatywnie skomplikowana sekwencja; nie wiadomo, kiedy konkretnie wykonano trumnę oraz kiedy nastąpiło złożenie zwłok w trumnie.

Kowalewko, grób 156 (ryc. 8)

Kobieta, 30–40 lat, chronologia: B2b

I. Wybór miejsca pochówku

IIa. Wykopanie płytkiej (65 cm), prostokątnej jamy o wymiarach 245 × 100 cm; orientacja N

IIb. Ubranie zmarłej: strój składał się najprawdopodobniej z szaty spiętej zapinkami, pasa i bransolet

III. Prawdopodobne skrępowanie zwłok (ręce związane z tyłu?)

IV. Złożenie zwłok bezpośrednio na ziemi, pozycja wyprostowana na plecach

V. Złożenie darów u stóp zmarłej: szpila, klucz i elementy kasetki

VI. Zasypanie grobu; brak czytelnej manifestacji pochówku na powierzchni

VII. Mineralizacja zwłok i procesy podepozycyjne

Konkluzja: rozbudowana sekwencja; możliwe skrępowanie zwłok i płytki grób wskazują na zachowania atypowe. Być może jest to pozostałość jakichś zachowań o charakterze ofiarniczym, jednak brak wystarczających danych, by potwierdzić lub sfalsyfikować tę hipotezę.

Kowalewko, grób 202 (ryc. 9)

Kobieta, *maturus*, chronologia: B2a

I. Wybór miejsca pochówku

IIa. Wykopanie płytkiej (65 cm), prostokątnej jamy o wymiarach 270 × 120 cm; orientacja N

IIb. Ubranie zmarłej: bardzo ubogi strój, szata spięta zapinką i prawdopodobnie szpilą oraz pas

III. Prawdopodobne skrępowanie zwłok

IV. Niedbałe ułożenie zwłok w jamie, w pozycji wyprostowanej na plecach; orientacja: lekkie odchylenie zwłok na W

Va. Zasypanie grobu; brak czytelnej manifestacji pochówku na powierzchni

Vb. Podczas zasypywania grobu w wypełniku znalazła się ceramika – dwa możliwe wytłumaczenia: 1) najprawdopodobniej nie należy jej łączyć z pochówkiem (pozostałość wcześniejszych rytuałów na stanowisku, np. uczta na cześć zmarłych); 2) ceramika jest pozostałością rytuału w trakcie zakopywania pochówku

VI. Mineralizacja zwłok i procesy podepozycyjne

Konkluzja: dość skomplikowana sekwencja, skrępowanie i niedbałe ułożenie zwłok, płytki grób, miejsce potencjalnie związane z rytuałem lub ślady rytualnej uczty w trakcie zasypywania grobu. Brak jednak pewności, czy jest to wyraz innego niż reszty społeczności statusu zmarłej, ślad zachowań ofiarniczych czy efekt realizacji wzorca dobrej lub złej śmierci.

Wnioski

Zaprezentowana metoda stanowi przede wszystkim sposób szeregowania informacji. Zmiana perspektywy pozwoliła wyjść poza analizy o charakterze chronologiczno-typologicznym. Wykorzystanie pochówków pochodzących z Kowalewka oraz Grzybnicy miało na celu jedynie prezentację metody.

Zastosowanie łańcucha i schematu operacji pozwoliło prześledzić kolejne etapy pochówków w sposób dynamiczny. Podejście takie stoi w opozycji do klasycznego opisu grobów, z naciskiem na skład inwentarza, jaki towarzyszy zmarłemu, gdzie uzyskiwany obraz jest statyczny, różnice w pochówkach zaś są bardzo słabo zmanifestowane i wynikają głównie z liczby i subiektywnie definiowanej przez badacza jakości przedmiotów złożonych w grobie.

Osobnym zagadnieniem jest odczytanie znaczenia kulturowego kolejnych czynności. Co istotne dla naszego toku rozumowania, czynności te w większości przypadków musiały zostać zaplanowane i mogły mieć związek np. ze statusem zmarłego, okolicznościami śmierci czy też tradycjami danej społeczności. Dlatego oprócz konstruowania „materialnego schematu operacji” (określającego kolejność poszczególnych czynności) musimy postarać się wyznaczyć i uwzględnić w analizach „mentalny schemat operacji”. Dobrym przykładem jest tu wszelkiego rodzaju wyposażenie i dary składane w grobie. W przypadku osoby zmarłej śmiercią postrzeganą przez ludzi reprezentujących daną kulturę jako dobra nie można zakładać, że śmierć zastała zmarłego w tym samym stroju, w którym został złożony w grobie (Chmiel 2015, 79). Choć niektóre formy rytuału (np. wróżby, powtórny pochówek) dopuszczają pewną przypadkowość, obecnie nie możemy stwierdzić, które elementy wyposażenia znalazły się w grobie celowo. Z tego powodu jesteśmy zmuszeni uznać, że obecność niemal każdego przedmiotu w grobie ma jakiś określony cel lub przynajmniej związana jest z okolicznościami i rytuałami odprawianymi w trakcie pochówku (ryc. 10). Ta sama uwaga odnosi się do wszystkich zjawisk składających się na pochówek, zatem „mentalny schemat operacji” chronologicznie poprzedza „schemat materialny”. Inaczej jednak może to wyglądać w przypadku nagłej lub tzw. złej śmierci, np. skazańca lub ofiary o charakterze religijnym czy też ofiary przestępstwa – wówczas relacje chronologiczne poszczególnych schematów operacji mogą być znacznie bardziej skomplikowane, stąd tak duże znaczenie „schematu mentalnego”. W kategoriach technologicznych odpowiada on wiedzy, a w zakresie badań funeralnych jest odbiciem wierzeń danej społeczności. Naszym celem jest zatem doprowadzenie do sytuacji, w której „schematowi materialnemu” będziemy w stanie nadać znaczenie kulturowe, konstruując tym samym „schemat mentalny”.

Warto także zauważyć, że dopiero przeanalizowanie większej liczby grobów i ich interpretacja na tle społecznym i kulturowym pozwolą przenieść się na poziom „schematu mentalnego”. Mimo to już na tym etapie jesteśmy w stanie wyciągnąć pewne wnioski, które będzie można wykorzystać przy budowie „schematu mentalnego”, jak również wyciągnąć wnioski o charakterze metodycznym.

Chociaż groby wytypowane do badań pochodzą z dwóch odmiennych cmentarzyisk, datowane są na mniej więcej ten sam okres, co pozwala zaobserwować, że w trakcie relatywnie krótkiego czasu (okresy B2a i B2b) występuje duże zróżnicowanie schematów. Może to być odbiciem bogactwa rytuałów, jakie ludność kultury wielbarskiej odprawiała przy okazji pogrzebów. Oczywiście na uwadze należy również mieć specyfikę pochówków z cmentarzyisk typu Odry–Grzybnica–Węsiory (dwa groby z Grzybnicy), które w tym miejscu zestawione zostały z pochówkami z cmentarzystka płaskiego (cztery groby z Kowalewka).

Nie zmienia to jednak faktu występowania wspomnianego zróżnicowania, a w tym przypadku wręcz wzmacnia intuicyjnie formułowane hipotezy, potwierdzając je w trakcie empirycznego badania. Analizy przeprowadzone na małej próbie pozwalają bowiem wnioskować, że na cmentarzysku w Grzybnicy mamy do czynienia z dużo bardziej skomplikowanym obrządkiem pogrzebowym niż w Kowalewku.

Wybrane groby mają podobne zestawy przedmiotów, jednak różnice w schematach są bardzo duże. Wskazuje to, że nawet pochówki podobne typologicznie mogą się różnić pod względem technologii. Wydaje się, że tego typu zobrazowanie zróżnicowania pochówków mogłoby znaleźć zastosowanie zwłaszcza w studiach nad strukturą społeczną grupy ludzi chowanych na danym stanowisku oraz w ogólnych badaniach nad przemianami obrządku pogrzebowego poszczególnych kultur. Efekty takich badań potencjalnie mogłyby być bardzo interesujące, szczególnie gdyby zostały wzbogacone o analizę statystyczną o charakterze jakościowym i ilościowym oraz analizę paleodemograficzną.

Na obecnym etapie nie jesteśmy w stanie stwierdzić, jak należałoby interpretować niektóre zachowania. Chodzi tu głównie o działania tzw. atypowe. W badanej próbie sześciu grobów trzy razy wystąpiło takie niecodzienne ułożenie zwłok. Fakt ten może wynikać z intencjonalnego działania osób, które chowały zmarłych, ale także z wszelkiego rodzaju procesów podepozycyjnych, w tym stężenia pośmiertnego. W rozwiązaniu tego problemu pomocna byłaby obecność antropologa fizycznego w trakcie eksploracji grobu, który na miejscu stwierdziłby, co należy interpretować jako efekt całkowicie naturalnego procesu, a co jako ślad zachowań związanych z obrządkiem pogrzebowym.

W przypadku testowanej puli grobów napotkaliśmy na wyraźną przeszkodę związaną z chronologią pewnych zjawisk, takich jak relacje pomiędzy kopaniem jamy a ubieraniem zmarłego – nie wiemy, która z czynności była pierwsza. Identycznie wygląda sprawa kręgu kamiennego, w którym ulokowano grób nr 58 w Grzybnicy. Budowa kręgu mogła poprzedzać sam pochówek o kilka lub nawet kilkadziesiąt lat. Obecnie nie jesteśmy jednak w stanie stwierdzić, czy krąg powstał dla konkretnej osoby, czy też, z uwagi na rozmaite uwarunkowania kulturowe, zmarłego pochowano w kręgu, bo tego wymagał rytuał. Podobnych problemów nastręczyła obecność ceramiki w wypełniku jamy grobu nr 202 na stanowisku w Kowalewku. Nie wiadomo bowiem do końca, czy w ogóle jest ona związana z tym konkretnym pochówkiem, czy jedynie pochówek ulokowano w miejscu, gdzie wcześniej odprawiano jakieś rytuały. W takich sytuacjach zawsze na etapie „schematu mentalnego” możemy posiłkować się analogiami, np. źródłami historycznymi.

W identyfikacji zachowań rytualnych celowe wydaje się przeprowadzenie dalszych analiz. Podstawą powinno tu być przebadanie dużej grupy grobów

z kilku stanowisk. Najlepsze efekty można byłoby osiągnąć, badając wszystkie pochówki z wytypowanych cmentarzysk. Warto przy tym pamiętać, że pochówki należałoby pogrupować pod względem chronologii, w różnych bowiem okresach te same zachowania moglibyśmy uznać za normalne, stale występujące lub atypowe. Nasze badania na próbie sześciu pochówków sugerują duże zróżnicowanie obrządku, co przy dalszych analizach może dać bardzo interesujące efekty. Tym samym, badając obrządki w poszczególnych okresach i porównując je między sobą, będzie można badać zmiany, jakie zachodziły w sferze funeralnej na przestrzeni dziejów.

Oczywiście, jak w każdej metodzie analiz, podstawowe znaczenie dla jej końcowego efektu będzie mieć jakość danych. W tym konkretnym przypadku będzie ona uzależniona od jakości wykonanej na stanowisku dokumentacji oraz stanu zachowania szczątków i wyposażenia, przede wszystkim zaś różnego rodzaju materiałów organicznych, a także stanu rozpoznania stanowiska. Wydaje się, że najlepsze rezultaty można uzyskać z badań wykopaliskowych od początku prowadzonych przy założeniu, że przeprowadzona zostanie również analiza technologiczna. Zaprezentowany w tabeli 1 i na rycinie 1 kwestionariusz pytań mógłby zatem być uzupełniany na poziomie deskryptywnym już podczas prowadzonych prac wykopaliskowych. Będzie on więc stanowić jednocześnie katalog pochówków.

Kolejnych niezmiernie ważnych danych dostarczyłyby wszelkiego rodzaju analizy specjalistyczne, których wyniki mogłyby rozwiązać niektóre z pojawiających się wątpliwości. Przydatne w tym kontekście byłyby dane o charakterze paleopatologicznym, które doprecyzowałyby np. stan zdrowia, kondycję fizyczną oraz przyczynę śmierci zmarłego.

Równie dużą wartość mają analizy palinologiczne oraz makroszczątków roślinnych pochodzących bezpośrednio z jamy grobu. Mogą one dostarczyć informacji na temat ewentualnego składowania roślin do grobu, jak w grobie nr 50 z Grzybnicy (wystąpiły tam kora drzew iglastych i pozostałości kolb pałki wodnej). Ponadto porównanie próbek pochodzących z grobów z profilem pyłkowym z pobliskiego zbiornika wodnego może przynieść interesujące z naszego punktu widzenia efekty. Umożliwiłoby to pozyskanie informacji na temat pory roku, w jakiej odbywał się pochówek. Mogłoby to mieć znaczenie np. w kontekście rozważań na temat rozmiarów i głębokości jamy grobowej. Nie można wykluczyć, że np. zimą, z uwagi na zamarznięcie gleby, kopano mniejsze i płytsze jamy niż latem. Ze względu na zróżnicowany stopień komplikacji schematów operacji odpowiedź na pytanie o porę roku może mieć bardzo istotne znaczenie.

Wzbogacenie wnioskowania o analizy izotopów stałych również pozwoliłoby w pewnym stopniu ująć relacje konkretnego człowieka ze środowiskiem oraz

ewentualne oddziaływanie tzw. stresu środowiskowego (Goodman et al. 1988), przybliżając nas tym samym do odpowiedzi na pytanie o przyczynę śmierci.

Zaprezentowane schematy mają charakter otwarty, powinny być wzbogacane w miarę przyrostu informacji i uzupełniania danych. Nie można także wykluczyć, że w związku z rozwojem metod badawczych finalny efekt może z czasem ulec przekształceniom. Nie zmienia to jednak faktu, że bazując na dostępnych, nawet najprostszych informacjach, przy zastosowaniu podejścia technologicznego można spojrzeć na dane wejściowe z całkowicie innej perspektywy, a tym samym wyciągnąć inne wnioski.

Prezentowana w niniejszym artykule metoda opisu i porządkowania danych jest testem możliwości wykorzystania analiz technologicznych na gruncie archeologii funeralnej. Może być stosowana z powodzeniem, choć wydaje się, że najefektywniejsze byłoby wykorzystanie jej już na etapie prac wykopaliskowych. Dlatego też kolejnym naszym krokiem będzie zastosowanie jej w trakcie prac terenowych. Metoda ta będzie dalej rozwijana i – miejmy nadzieję – z czasem pozwoli istotnie zwiększyć liczbę i jakość informacji uzyskanych w trakcie badań nad cmentarzyskami.

Tabela 1. Propozycja formularza z podstawowymi danymi na temat pochówków, oprac. M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk

Table 1. A proposal of question form on burials, prepared by M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk

Kategoria Category	Podkategoria Subcategory	Warianty Variants	
A. Dane archeologiczne A. Archaeological data	A1. Datowanie zespołu A1. Dating of assemblage	Opis Description	
	A2. Obszar / region A2. Area / region	Opis Description	
	A3. Forma cmentarzyska A3. Form of burial ground	Płaskie / kurhanowe / z kręgami kamiennymi Flat / barrow / with stone circles	
	A4. Lokalizacja w obrębie cmentarzyska i relacja do innych pochówków A4. Location within the burial ground and relations to other burials	Opis Description	
B. Dane antropologiczne B. Anthropological data	B1. Wiek biologiczny B1. Biological age	Płód / noworodek / <i>infans I</i> / <i>infans II</i> / <i>juvenis</i> / <i>adultus</i> / <i>maturus</i> / <i>senilis</i> / dziecko / młodociany / dorosły / nieokreślony Foetus / newborn / <i>infans I</i> / <i>infans II</i> / <i>juvenis</i> / <i>adultus</i> / <i>maturus</i> / <i>senilis</i> / child / adolescent / adult / undetermined	
	B2. Płeć zmarłego / zmarłych B2. Sex of deceased	Mężczyzna / kobieta / nieokreślony Man / woman / undetermined	
	B3. Zmiany paleopatologiczne B3. Pathological changes	Zmiany wynikające ze stylu życia Changes resulting from lifestyle	Opis Description
		Zmiany związane ze śmiercią Changes linked with death	
	Zmiany pośmiertne Post-mortem changes		
C. Orientacja pochówku (kierunek wskazany przez głowę) C. Burial's orientation (direction indicated by head)	N / N-W / W / S-W / S / S-E / E / N-E		
D. Jama grobowa D. Burial pit	D1. Kształt jamy grobowej D1. Shape of burial pit	Nieokreślony / nieregularny / owalny / prostokątny / trapezowaty Undetermined / irregular / oval / rectangular / trapezoidal	
	D2. Wymiary i głębokość jamy grobowej D2. Dimensions and depth of burial pit	Opis Description	
	D3. Relacja wymiarów do zmiennych antropologicznych, środowiskowych, kulturowych D3. Relation of dimensions to anthropological, environmental, cultural variables	Opis Description	
E. Liczba osobników E. Number of individuals	E1. Liczba osobników złożonych w grobie E1. Number of individuals deposited in grave	1 / 2 / więcej niż 2 1 / 2 / more than 2	
	E2. Dla grobów z 2 lub więcej osobnikami: relacje przestrzenne E2. For graves with 2 or more individuals: spatial relations	Obok siebie / nad sobą Next to / above	
F. Złożenie zwłok w jamie F. Deposition of body in pit	F1. Sposób złożenia zwłok w jamie F1. Manner of deposition of body in pit	Złożony na ziemi / złożony na konstrukcji drewnianej / złożony w konstrukcji drewnianej / złożony w łodzi / złożony w trumnie Deposited in the ground / deposited on a wooden structure / deposited in a wooden structure / deposited in a boat / deposited in a coffin	
	F2. Obecność śladów całunu F2. Presence of traces of shroud	Brak / jest Absent / present	
G. Ułożenie i pozycja zmarłego G. Body arrangement and posture	G1. Sposób ułożenia zmarłego G1. Body posture	Na plecach / na boku / na brzuchu / w pozycji siedzącej On back / on side / prone / sitting	
	G2. Sposób ułożenia nóg G2. Leg arrangement	Proste / podkurczone / skrzyżowane / jedna noga prosta, druga podkurczona Straight / contracted / crossed / one leg straight, the second contracted	
	G3. Sposób ułożenia rąk G3. Arm arrangement	Wzdłuż tułowia / złożone na brzuchu / złożone na klatce piersiowej / jedna ręka zgięta, druga wyprostowana Along torso / on stomach / on chest / one arm bent, the second straight	

H. Ślady zachowań apotropaicznych H. Traces of apotropaic practices	H1. Obecność kamienia / kamieni w grobie H1. Presence of stone / stones in grave	Brak / kamień na zmarłym / kamień pod zmarłym / kamień obok zmarłego Absence / stone on deceased / stone under deceased / stone next to deceased
	H2. Obecność kamieni w stropie jamy H2. Presence of stones in pit's top layer	Brak / pojedynczy kamień / kilka kamieni / bruk kamienny / stela Absence / single stone / several stones / metalling / stela
	H3. Inne zachowania i przedmioty o charakterze apotropaicznym Other practices or objects of apotropaic character	Opis Description
I. Ślady ponownego otwierania grobu I. Traces of grave reopening		Brak / rabunek / inne działania Absence / looting / other activities
J. Manifestacja pochówku na powierzchni J. Burial's manifestation above ground		Brak / kamienie lub konstrukcje kamienne / kurhan / kurhan z konstrukcjami kamiennymi Absence / stones or stone structures / barrow / barrow with stone structures
K. Wyposażenie i dary K. Furnishing and grave goods	K1. Elementy stroju i biżuteria K1. Elements of attire and jewellery	Brak / jest (rodzaj i liczba) Absence / presence (type and number)
	K2. Przedmioty codziennego użytku K2. Everyday objects	Brak / jest (rodzaj i liczba) Absence / presence (type and number)
	K3. Dary K3. Grave goods	Brak / jest (rodzaj i liczba) Absence / presence (type and number)

The screenshot shows an Excel spreadsheet titled "pochówki_wielbark - Microsoft Excel". The active cell is A1, and the selected range is A1:O1. The data is organized as follows:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
1	Kategoria/podkategoria	Wariant												
2	A1. Datowanie zespołu	opis												
3	A2. Obszar/region	opis												
4	A3. Forma cmentarzyska	1. płaskie												
5		2. kurhanowe												
6		3. z kragami kamiennymi												
7	A4. Lokalizacja w obrębie cmentarzyska i relacja do innych pochówków	opis												
8	B1. Wiek biologiczny	0. nieokreślony												
9		1. plód												
10		2. noworodek												
11		3. infans I												
12		4. infans II												
13		5. juvenis												
14		6. adultus												
15		7. maturus												
16		8. senilis												
17		9. dziecko												
18		10. młodociany												
19		11. dorosły												
20	B2. Płeć zmarłego/zmarłych	0. nieokreślony												
21		1. męczyzna												
22		2. kobieta												
23	B3. Zmiany paleopatologiczne	opis												
24	C. Orientacja pochówku (kierunek)	0. nieokreślony												

Ryc. 1. Formularz danych w arkuszu kalkulacyjnym, oprac. M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk
 Fig. 1. Datasheet, prepared by M. Chmiel-Chrzanowska and M. Adamczyk

The screenshot shows an Excel spreadsheet titled "pochówki_wielbark - Microsoft Excel". The active cell is I2, and the selected range is A1:Q7. The data is organized as follows:

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	stanowisko	Grób	A1	A2	A3	A4	B1	B2	B3	C1	D1	D2	D3	E1	E2	F2
2	Grzybnica	50	B2a	Pomorzanie Środkowe	3	8	2	brak	2	3 270x80/95x135	bardzo głęboka jama	1 x	1			
3	Grzybnica	58	B2b	Pomorzanie Środkowe	3	4	0	brak	1	3 170x70x140	bardzo głęboka jama	1 x	1			
4	Kowalewko	105	B2a	Wielkopolska	1	6	2	brak	1	3 250x90x90	w normie	1 x	1			
5	Kowalewko	113	OWR	Wielkopolska	1	6	2	brak	1	3 250x105x95		1 x	4			
6	Kowalewko	136	B2b	Wielkopolska	1	6	2	brak	1	3 245x100x65	plytka jama	1 x	1			
7	Kowalewko	202	B2a	Wielkopolska	1	7	2	brak	1	3 270x120x65	plytka jama	1 x	1			

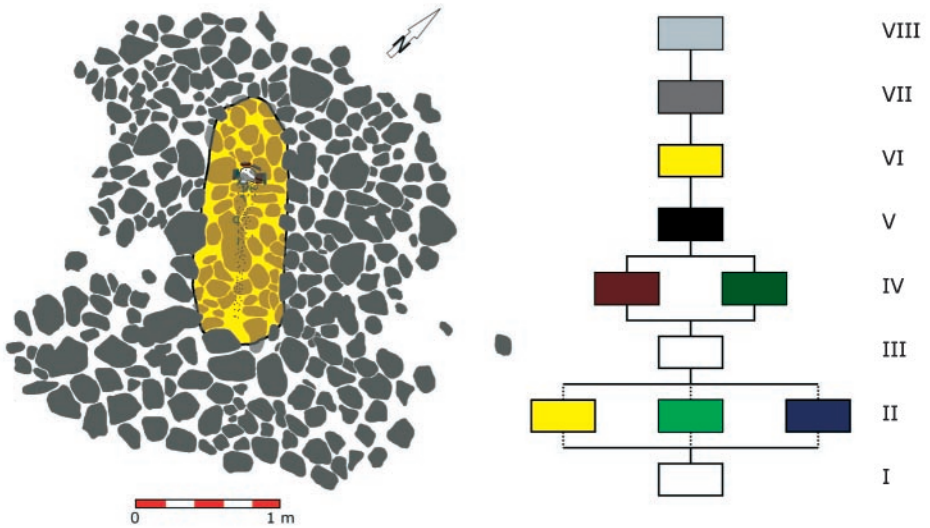
Ryc. 2. Przykład wykorzystania formularza. Arkusz kalkulacyjny z danymi na temat grobów użytych w pracy, oprac. M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk
 Fig. 2. An example of the datasheet's use. Spreadsheet with data concerning graves used in the paper, prepared by M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk

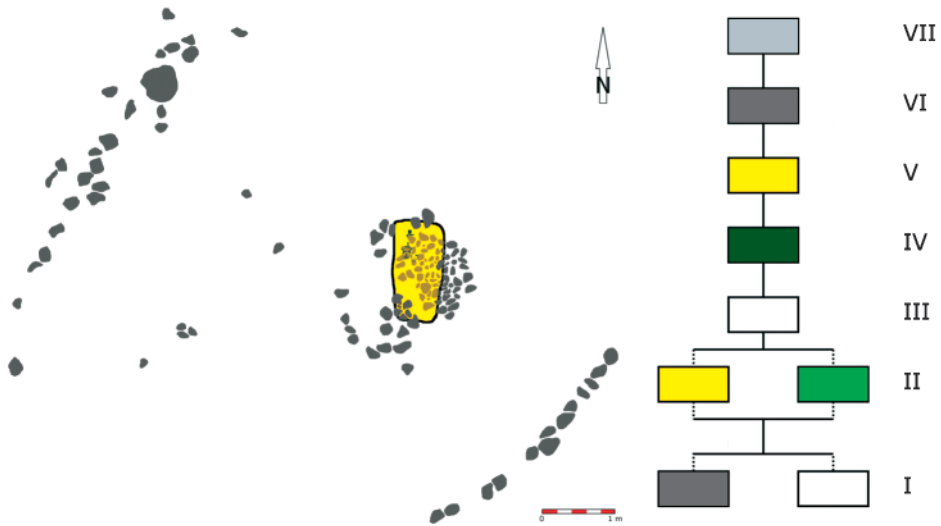
Ryc. 3. Klucz do konstrukcji macierzy Harrisa dla pochówków, oprac. M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk

Fig. 3. The key to the construction of the Harris Matrix for burials, prepared by M. Chmiel-Chrzanowska, M. Adamczyk

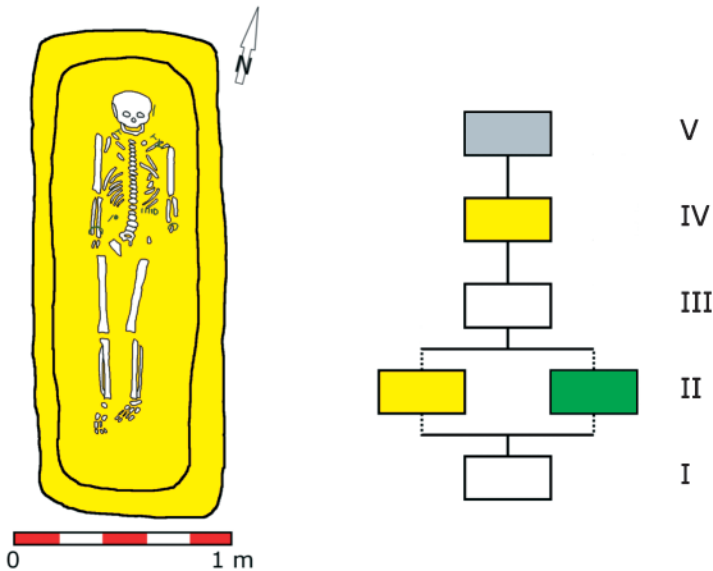

Ryc. 4. Analiza grobu nr 50 z Grzybnicy, za: Hahuła, Wołagiewicz 2001, Taf. XLVIII, XLIX

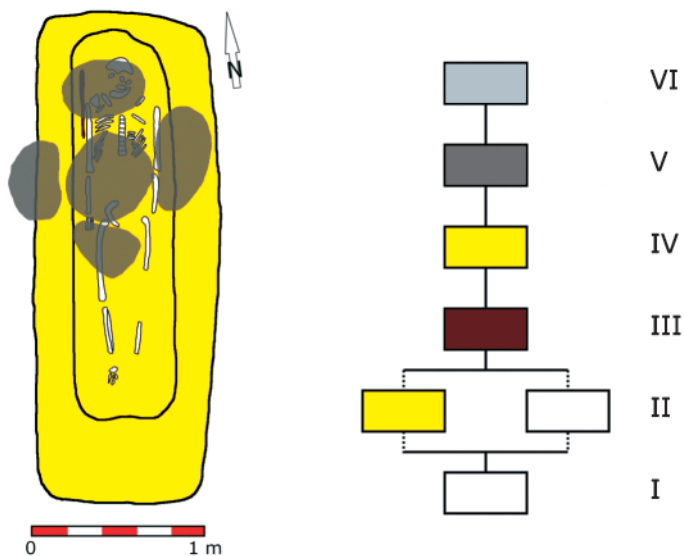
Fig. 4. Analysis of grave No. 50 from Grzybnica, after: Hahuła, Wołagiewicz 2001, Taf. XLVIII, XLIX

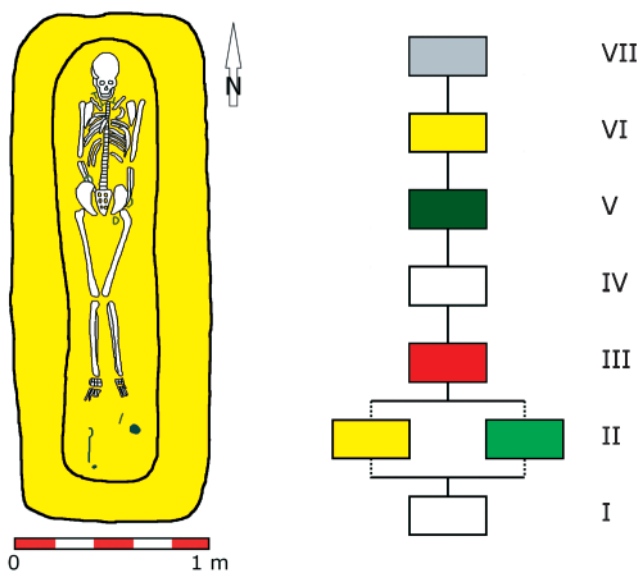
Ryc. 5. Analiza grobu nr 58 z Grzybnicy, za: Hahula, Wołagiewicz 2001, Taf. LIII
 Fig. 5. Analysis of grave No. 58 from Grzybnica, after: Hahula, Wołagiewicz 2001, Taf. LIII

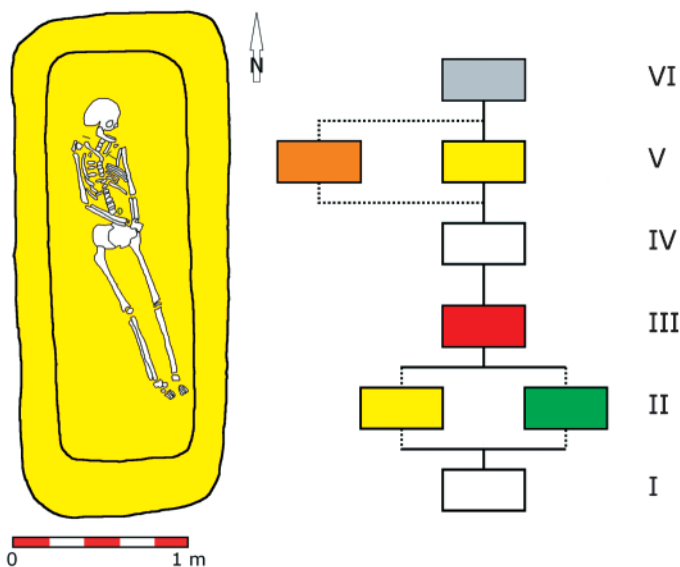
Ryc. 6. Analiza grobu nr 105 z Kowalewka, za: Skorupka 2001, tabl. 32
 Fig. 6. Analysis of grave No. 105 from Kowalewko, after: Skorupka 2001, tabl. 32

Ryc. 7. Analiza grobu nr 117 z Kowalewka, za: Skorupka 2001, tabl. 36
 Fig. 7. Analysis of grave No. 117 from Kowalewko, after: Skorupka 2001, tabl. 36

Ryc. 8. Analiza grobu nr 156 z Kowalewka, za: Skorupka 2001, tabl. 45
 Fig. 8. Analysis of grave No. 156 from Kowalewko, after: Skorupka 2001, tabl. 45

Ryc. 9. Analiza grobu nr 202 z Kowalewka, za: Skorupka 2001, tabl. 63
 Fig. 9. Analysis of grave No. 202 from Kowalewko, after: Skorupka 2001, tabl. 63

Ryc. 10. Czy tak wyglądał pogrzeb w dawnej społeczności? Satyryczne podsumowanie problemu z interpretacją pochówków jako źródeł archeologicznych, za: Minkiewicz, Minkiewicz 2013
 Fig. 10. Did a funeral look like this in the past? Satirical summary of the problem with the interpretation of burials as archaeological sources, after: Minkiewicz, Minkiewicz 2013

Literatura

- Ariès P. 2007. *Rozważania o historii śmierci*. Przeł. K. Marczevska. Warszawa.
- Adouze F. 2002. Leroi-Gourhan, a Philosopher of Technique and Evolution. *Journal of Archaeological Research* 10/4, 277–306.
- Chapman R., Kinnes I., Randsborg K. 1981. *The Archaeology of death*. Cambridge.
- Chmiel M. 2015. *Spoleczność kultury wielbarskiej*. Praca doktorska. Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cohen M. 2002. Death Ritual: Anthropological Perspectives. W: P.A. Pecorino (red.), *Perspectives on Death and Dying*. <http://www2.sunysuffolk.edu/pecorip/SCCCWEB/ETEXTS/DeathandDying_TEXT/Death%20Ritual.pdf> [dostęp: 10.10.2014].
- Goodman A.H., Thomas R.B., Swedlund A.C., Armelagos G.J. 1988. Biocultural Perspectives on Stress in Prehistoric, Historical, and Contemporary Population Research. *American Journal of Physical Anthropology* 31 (S9), 169–202.
- Hahula K., Wołagiewicz R. 2001. *Grzybnica. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur mit Steinkreisen in Pommern*. Warszawa–Koszalin.
- Inizan M.-L., Reduron-Ballinger M., Roche H., Tixier J. 1999. *Technology and Terminology of Knapped Stone*. Nanterre. Préhistoire de la Pierre Taillée 5.
- Kaczmarek A. 2009. Śmierć. Poszukiwanie znaczenia w kontekstach kulturowych, społecznych i politycznych. *Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych* 4, 165–179.
- Kania I. 1996. Tybetańska Księga Umarłych – Sensy i konteksty. W: *Tybetańska księga umarłych*. Kraków, 5–41.
- Larsen C.S. 2002. Bioarchaeology: The Lives and Lifestyles of Past People. *Journal of Archaeological Research* 10/2, 119–166.
- Leroi-Gourhan A. 1943. *Évolution et techniques 1: L'homme et la matière*. Paris.
– 1945. *Évolution et techniques 2: Milieu et techniques*. Paris.
– 1964. *Le geste et la parole 1: Technique et langage*. Paris.
– 1965. *Le geste et la parole 2: La mémoire et les rythmes*. Paris.
- Madsen B. 1992. Hamburgerkultur Flintteknologi i Jels. W: J. Holm, F. Rieck (red.), *Istidsjægere ved Jelsøerne. Hamburgkulturen i Danmark*. Haderslev, 93–131. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 5.
- Minkiewicz B., Minkiewicz T. 2013. *Z cyklu: żarty prastowian*, <<https://web.facebook.com/WILQSUPERBOHATER/>> (wpis z 23.09. 2013) [dostęp: 1.03.2016].
- Nilsson Stutz L. 2010. The way we bury our dead. Reflections on mortuary ritual, community and identity at the time of the Mesolithic-Neolithic transition. *Documenta Praehistorica* 37, 33–42.
- Parandowski J. 1992. *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*. Kraków.
- Pawlik J.J. 2002. Sposoby obchodzenia się z ciałem zmarłego z perspektywy antropologii kultury. W: J. Wrzesiński (red.), *Popiół i kość*. Sobótka–Wrocław, 29–40. Funeralia Lednickie 4.
- Pearson M.P. 1999. *Archaeology of Death and Burial*. Malta.

- Piontek J. 2006. Etnogeneza Słowian w świetle nowszych badań antropologicznych. *Slavia Antiqua* 47, 161–189.
- Schild R., Marczak M., Królik H. 1975. *Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Skorupka T. 2001. *Kowalewko 12 – cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*. Poznań. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. Wielkopolska 2/3.
- Sørensen M. 2006. Teknologiske traditioner i Maglemosekulturen. En diakron analyse af Maglemosekulturens flækkeindustri. W: B.V. Eriksen (red.), *Stenalderstudier. Tidligt mesolitiske jægere og samlere i Sydsandinavien*. Højbjerg, 19–75. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55.
- Thomas L.V. 2001. *Trup. Od biologii do antropologii*. Warszawa.
- Vovelle M. 2010. Historia ludzi w zwierciadle śmierci. W: D. Dmochowska, T. Swoboda (red.), *Wymiary śmierci*. Gdańsk, 33–58.
- Wawrzyniuk J. 2002. Grób i jego wartości poznawcze. W: J. Wrzesiński (red.) *Popiół i kość*. Sobótka–Wrocław, 75–82. *Funeralia Lednickie* 4.
- Woźny J. 2000. *Symbolika przestrzeni miejsc grzebalnych w czasach ciałopalenia zwłok na ziemiach polskich (od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego)*. Bydgoszcz.
- 2002. Symbolika śmierci i rytuałów pogrzebowych w kulturach wczesnotradycyjnych na ziemiach polskich. W: J. Wrzesiński (red.) *Popiół i kość*. Sobótka–Wrocław, 45–58. *Funeralia Lednickie* 4.

**On death with no exaggeration.
A technological approach to the study of death
Summary**

Death is a basic occurrence, whose cultural manifestations allows us to study the past of humanity. People's lives are reflected through it. In following paper we would like to consider the possibilities of using technological analysis in our research on death, and by this approach to organise some analytical work.

All who live must die. From this perspective death is eternal and certain. For humans death is the end of a life. We do not see it only as 'stopping of the body's life functions'. This means that the majority of people do not look at it as a biological factor, but rather as loss of someone or something, or generally as a change. In archaeological theory different kinds of material culture and human activities can be related to the same idea. As a consequence, burial can be seen as a manifestation of many meanings of the same culture. The special meaning of death as a cultural phenomenon provides research possibilities, however, it has some serious disadvantages as well. Therefore, it is very important to constantly develop new research methods, including cultural specific ones.

Our new and unconventional approach to death sees it as a complicated process, built of mutually related stages. The set of methods used in the analysis of flint knapping (pebble reduction process) seems to be useful here. Specific reduction sequences may differ, however, there are always some common stages, such as the preparation, exploitation and production of the tools. From this perspective the presence and order of different actions is crucial. Those actions have the rank of 'links', therefore this approach, after André Leroi-Gourhan, is called *chaîne opératoire* (chain of operations). The subsequent interpretation of the sequence of links is *schéma opératoire* (scheme of operations).

By analysing burials through the technological perspective, as is in other technological research, it is necessary to describe all the links. The full *chaîne opératoire* should include not only the funeral, but also the time spanning from death to the rituals related to memorialising the deceased. However, the possibilities for analysis and interpretation are significantly limited, as we will never have the full set of eschatological concepts and their practical use as burial rite.

For testing the technological approach in funerary archaeology, we decided to use skeletal graves. This kind of burial rite was present through all prehistory, and with it are associated numerous activities that can be studied nowadays.

We started with working on the form (Table 1), containing the basic traits of the graves. This form was based on a dynamic classification, first presented by Romuald Schild, Maria Marczak and Halina Królik. Later, this classification was used and developed by Scandinavian scholars for describing lithic assemblages. By using the form, we separated different activities as links in the *chaîne opératoire*. The next step was fitting the links in to a chronological context, which can be presented graphically as the Harris Matrix. The *schéma opératoire*, on one hand, allows for comparing different burials and, on the other hand, provides the opportunity for cultural interpretation and reading symbolic meanings. It should be noted that not only the

beliefs of the community, but also the status of the dead and the circumstances of death can have impact on the burial rite. Therefore, we should include a vast range of different phenomenon in the analysis.

In this article we would like to test the proposed approach by analysing selected graves of the Wielbark Culture from Kowalewko, site 12 and Grzybnica, site 1. These sites were chosen due to excellent publications of the results that are required for the analysis.

The first step of our method was to separate different activities as links in the *chaîne opératoire*. For this, we have used the form in Table 1, which was converted to a datasheet in the Microsoft Excel program. Additionally, all the features from the table were given numbers. In the datasheet 0 means the absence of phenomenon, while the next numbers usually correspond to more complicated variants. In this manner we achieved a transparent system of recording the data, which allows the clustering of the graves by using the statistical methods (Figs. 1 and 2).

The next step of the analysis was the drawing of the graves according to published documentation. At this stage we separated and marked the elements with different colours, thereby, putting them into a technological and chronological context. In the final step we constructed the Harris Matrix for all the analysed graves, where we included all the available data. The cells of the matrixes contain colours corresponding to those used on the drawings.

The presented method is, firstly, a way of organizing the data. The change in perspective allowed us to go beyond the chronological-typological analysis. Using the *chaîne opératoire* and the *schéma opératoire* made our picture of the burial rite more dynamic. This approach is opposite to the classic description of graves and details of the inventory (the number and subjectively defined quality of artefacts), resulting in a static picture and a low ratio of differences between the graves. The presented *schéma opératoire* are open, and can be upgraded with improving data. We do not exclude the possibility that the final effects may be different than what has been achieved. However, it is a fact that with the technological approach even the simplest and most basic data allows for some new conclusions.

The method used in this paper for the description and ordering of data is a test of the new possibilities of using the technological approach in funerary archaeology. It can be successfully used, although it seems that it could be more efficient by using it combined with detailed documentation during fieldwork. Therefore, our next step will be developing it and using the datasheet on excavations. Hopefully, using the method will significantly increase the amount quality of our information obtained on burial sites.

dr Marta Chmiel-Chrzanowska
Katedra Archeologii
Uniwersytetu Szczecińskiego
chmiel.marta86@gmail.com

Michał Adamczyk
michal.adamczyk.us@gmail.com